

Dvärgen på Ribekraniet

1 Bakgrund

Ribekraniet (D 13764) blev funnet 1973 vid en utgrävning av det vikingatida Ribe på södra Jylland. Det har daterats till mellan 725 och 750 e. Kr. (Søvsø 2013) och har blivit beskrivet och tolkat av Moltke (1973, 1976), Kabell (1978), Nielsen (1980, 1983), Andersen (1981), Mørup (1989), Stoklund (1996, 2003, 2004) och Grønvik (1999). Inskriften har fått stor uppmärksamhet då den är skriven på ett mänskligt skallfragment som förmodligen har burits som en amulett. Vidare innehåller den ett av de första textuella belegen för guden Oden (tidigare belegg är Nordendorf-fibulan 1 och möjligen Sö Fv2011 (omstridd)). Inskriften är relativt kort och till stor del klar. Den är skriven på en övergångsform mellan den äldre och yngre futharken, med äldre H (**h**), M (**m**) och en övergångsruna för oralt A, **ʰ**, som också finns på Björketorp- (DR 360) och Stentofstenstenen (DR 357) från samma tidsperiod. Språket representerar en övergångsform mellan yngre urnordiska och fornöstnordiska. Apokopen är genomförd och möjligtvis även den östnordiska monoftongeringen av *æi* till *æ* [ɛ].

Författaren önskar uttrycka sin tacksamhet till Beatrice La Farge för hennes rådgivning och synpunkter på artikeln samt Claus Feveile för tillsänt material och Mette Søvsø för visning av Ribekraniet.

Nordström, J., Docent in Scandinavian languages, Goethe-University Frankfurt am Main. "The dwarf on the Ribe skull fragment". *ANF* 136 (2021), pp. 5–24.

Abstract: This article presents a new interpretation of two runes on the Ribe skull fragment. After having studied the object in a digital microscope, rune 31 is read as **ʰ** and rune 41 as **ʰ**. This new reading leads to a reinterpretation of two key words: runes 27–31 are read as **burin** 'carried/Burinn' and the runes 37–46 as **þaim tuiarki**, 'the(DAT) dwarf(DAT)', referring to a dwarf called Burinn. These interpretations give a novel and more coherent reading of the Ribe skull fragment. The three divinities Úlfr, Odin and High-Tyr are invoked as help against both the dwarf Burinn and the dwarfess Bour by carrying the object as a protective amulet. Several other magical inscriptions, protective amulets and old Norse texts are used as support for the hypothesis. In particular, it is argued that the Ribe skull fragment should be read as *bjargrúnar*, as described in *Sigrdrifumál*. It is also shown that the protective amulet has several parallels in the Anglo-Saxon material, namely so called *wið dweorg*-charms. The analysis is also based on earlier research on the Ribe skull-fragment. Readings that differ from the one presented are discussed in detail.

Keywords: runes, magic charms, Old Norse, transitional period, amulets.

Figur 1. Teckning av Ribekraniet (<http://sol.sydvestjyskemuseer.dk/>; föremål D13764).

Sydvestjyske museer, där föremålet finns, har en teckning av föremålet, här återgiven som Figur 1.

Teckningen är i stort sett korrekt förutom runa 31 som saknar sin biruna och runa 60, där $\mathfrak{B}$ -runans halva övre bistav är längre än på teckningen. Sydvestjyske Museer och Danska Nationalmuseet har även publicerat högupplösta bilder av föremålet (<https://samlinger.natmus.dk: DO-10709, DO-1198; http://sol.sydvestjyskemuseer.dk: D13764>).

Ristningen är med största sannolikhet gjord av en högerhänt person, då många bistavar är längre på högersidan och då ristningarna lutar till höger i förhållande till planet (Benner Larsen 2004). Ristaren har alltså förmodligen ristat runorna uppifrån ned med en viss lutning på kniven.

Stoklunds (1996, 2003, 2004) och Grønviks (1999) transkriptioner och tolkningar lyder som följer (tidigare läsningar kommenteras i texten):

1	5	10	15	20	
𐌺𐌹𐌺𐌹𐌺𐌰	*𐌺𐌹	𐌺𐌹𐌰	*𐌺𐌹	𐌺𐌺𐌰𐌺𐌰	
ulfur	Auk	uþin	Auk	hútiur	
Ūlf- ^u R	auk	Óðinn	auk	Hō-TýR	
Ulv-NOM	och	Oden.NOM	och	Högtyr.NOM	
25	30		35	40	
𐌺𐌹𐌰𐌺	𐌺𐌺𐌹		𐌺	𐌺𐌹𐌰	𐌺𐌰𐌺𐌰
hialb	buri		is	uiþR	þaima
hiālp	bur-i/	Būri	es	viðr/við-r	þæi-ma
hjälþ.IMP	son/hål-DAT/Bure.NOM		som/är.3SG	mot/bekämpa-PRES.3SG	denna-DAT.SG
45	50	55		60	
𐌺𐌹𐌰𐌹𐌰	*𐌺𐌹	𐌰𐌺𐌹𐌰𐌰𐌰𐌰/	𐌰𐌺𐌹𐌰	𐌺𐌰𐌰	𐌺𐌺𐌺𐌺
uiArki	Auk	tuirkuniu/	tuirk	unin	buur
værk-i	auk	dværgynj-u/	dværg[R]	unninn	Bōur/[R]
värk-DAT	och	dværgynja-DAT/	dværg[NOM]	besegrad.NOM	Bour.DAT/[NOM]

Runorna 1–21 är säkra, även om det är osäkert vem som syftas på med namnet **ulfur**. Kabell (1978: 39), Nielsen (1980: 277) och Mørup (1989: 411–412) ser det som ett möjligt Odenheiti så att alla tre namn är beteckningar på Oden. Oden kan nämligen en magisk sång som heter *Hjálþ* mot diverse sjukdomar (*Hávamál* 146 (*Codex Regius*); min översättning; notera prepositionen *við* ’mot’):

Ljóð ek þau kann,	’Magiska sånger kan jag de
er kannat þiððans kona	som furstens fru inte kan
ok mannskis mögr	och ingen mans son
Hjálþ heitir eitt	Hjálþ heter en
en þat þér hjálpa mun	och hjälpa dig den må
við sökum ok sorgum	mot rättstvister och sorger
ok sútum görvöllum.	och alla möjliga sjukdomar.’

En annan möjlig kandidat kunde vara Odens son *Hildólfr*, ’Krigs-ulv’ som nämns i *Skáldskaparmál*: Þul Ása I^{III}. Stoklund (2003) föreslår Fenrisulven, men det kan knappast stämma, då denne som bekant var antagonist till gudarna och inte någon man skulle anropa för hjälp. Om inget annat säger namnet **ulfur** hur lite vi vet om sydiskandinavisk mytologi på 700-talet. Ändelse-*u*:et är utan tvivel en svarabhaktivokal likt *o*:et på Stentof-

tenstenens **haborumr**, egentligen *habr-umr* 'bock-DAT.PL' (Antonsen 2002: 303).¹

hutiur kan syfta på guden Tyr eller vara en kenning för Oden, som ju går under namnet *Hár* 'den höge' i *Gylfaginning* och *Hávamál* 'den höges visa'. Ordet *týr* kommer som bekant från urgermanskans *tiwaz* och betyder egentligen bara 'gud', jfr lat. *deus* (för en längre diskussion, se Andersen 1981). Att tre gudomar räknas upp är vanligt i det germanska och nordiska run- och textmaterialet. Jämför t.ex. Nordendorffibulans *Logaþore*, *Wodan*, *Wigiponar* och den Prosaiska Eddans *Óðinn*, *Vili* och *Vé* (se vidare Marold 2003).

2 Runorna 22–36

Grønvik (1999: 122) tolkar **hialb** som imperativ singular av *hiālp* medan de tidigare forskarna har sett det som det feminina substantivet *hiālp* i nominativ singular. Ett klart problem med Grønviks tolkning är att det nämns tre namn före, vilket borde leda till en imperativ plural (förutom då om alla är beteckningar på Oden). **huri** ser Grønvik (1999: 111) som dativ av substantivet *bur* 'son' och *es* som en relativpartikel, alltså 'Hjälpsonen som...!'.²

Fördelen med att tolka **hialb** som substantivet *hiālp* är att det har paralleller i *Hávamál* 146 och i andra magiska inskrifter, t.ex. Kvinnebyamulletten (Öl SAS 1989:43): **hir-risti k þir birg bufi** 'här ristar jag dig hjälp, Bufi' (Pereswetoff-Morath 2017: 150). Genren kallas *bjargrúnar* 'hjälp-runor' och beskrivs i *Sigrdrífumál* 9 (*Codex Regius*; för mer därom, se von See et al. 2006: 564–565; min översättning):

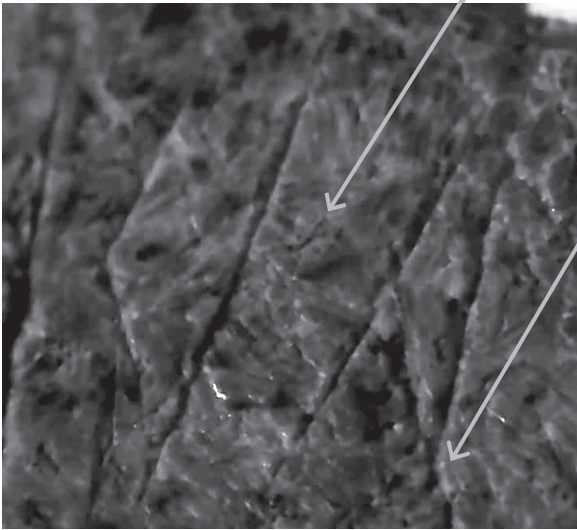
Bjargrúnar skaltu kunna,	'Hjälprunor skall du kunna,
ef þú bjarga vilt	om du hjälpa vill,
ok leysa kind frá konum;	och lösa barn från kvinnor.
á löfa þær skal rísta	På handloven skall du dem rista
ok of liðu spenna	och om handlederna spänna
ok biðja þá dísir duga.	och bedja då diserna om hjälp.'

De tidigare forskarna ser istället **huri** som antingen en instrumental dativ av det neutrala substantivet *bor* 'borr' (Stoklund 1996: 205, 2004: 37), nominativ av det maskulina substantivet *borr* 'borrare' (Kabell 1978: 43),

¹ Sådana idiosynkratiska inskottsvokaler i övergångsinskrifter ska skiljas från det systematiska inskottet av *æ* mellan konsonant och ändelse-*r* i fornsvenskan.

dativ av namnet *Burr* (Nielsen 1980, 1983) eller nominativ av namnet *Būri* (Stoklund 1996: 205, 2004: 37). Med dessa tolkningar kan *es* inte vara en relativpartikel utan måste vara verbet *vera* i 3sg, alltså 'hjälp är med hålet', 'borraren är hjälp', 'hjälp är för Burr' eller 'Bure är hjälp'. Ingen av dessa fyra tolkningar är särskilt övertygande vare sig syntaktiskt eller textanalytiskt. Kabells (1978) förslag kan inte stämma då det saknar ett palatalt nominativ-R(ʀ), vilket annars finns med i **ulfur** och **hutiur**.

Moltke (1973: 380, 387) och Stoklund (2004: 29–30) är osäkra på läsningen av runa 31. Anledningen är att den lutar framåt i förhållande till runorna 30 och 32 samt har ett diagonalt streck som börjar vid mitten av huvudstaven och slutar vid botten av runa 32. De landar vid ett l (i) med ett frågetecken. Själv ser jag efter att ha studerat föremålet med digitalt mikroskop att bistaven börjar på vänster sida av huvudstaven. Detta får mig att tolka runa 31 som ett ʀ. Bistaven börjar strax till vänster om huvudstaven, korsar huvudstaven vid dess mitt och slutar vid den spegelvända ʀ-runans nedre ända:

Figur 2. Runa 31.

En anonym granskare har påpekat att ʀ-runans bistav är mycket kort på vänstra sidan medan den på högra sidan går ner hela vägen till huvudstavens slut. Detta ser jag dock inte som ett större problem för läsningen.

Även †-runan 12 har en bistav som är något kortare på vänstra sidan medan den på högra sidan följer huvudstaven till dess slut (se teckningen ovan). Som påpekats ovan är flera av bistavarna längre på högersidan (t.ex. runorna 12, 13 och 38), vilket tyder på att ristaren var högerhänt.

Vidare påpekar granskaren att †-runan verkar gå in i †-runans botten, vilket också hade behövt en förklaring. Jag anser att detta beror på att vänstra kortsidan av Ribekraniet har en vågig kontur där runa 31 följer en sluttning medan †-runan följer dalens botten. †-runan lutar därför framåt medan †-runan har samma orientering som runa 30.

Denna nya läsning ger följden **burins**, rimligtvis participet *burinn* 'buren' av urgerm. **buranaz* och 3 person singular presens (*e*)s 'är'. Tolkningen stöds av hålet, vilket antyder att amulettens har burits i ett band runt halsen (Nielsen 1980), likt Sigtuna- (U Fv1933;134), Solberga- (Öl Fv1976;96B), Kvinneby- och, som ska visas nedan, Fakenhamblecket.

Fördelen med läsningen av runorna 27–32 som **burins** är att det feminina substantivet *hiālp* i så fall blir subjekt och *burin* (*e*)s predikat i nominativ femininum singular. *Hiālp* kan därmed tolkas som apposition till de tre gudanamnen, alltså 'Ulv och Oden och Högtyr, hjälpen är buren'. Att åkalla gudarna till hjälp mot sjukdomar eller onda makter har tydliga paralleller i andra hjälprunor, så som Kvinnebyamulettens (Pereswetoff-Morath 2017: 142):

hi†risti k þir birg bufi ... kuþ iru untir hanum auk yfir han-um
 hir risti ek þer bæg Böfi guð æru undir hānum auk yfir hānum
 'Här ristade jag dig hjälp Bufi ... gudarna är under honom och över honom.'

Av delvis samma anledning instrueras Sigurd i *Sigrdrífumál* att rista hjälprunor och be diserna om hjälp när ett barn ska födas (se ovan). I fallet *Sigrdrífumál* ska runorna spännas kring handleden. Ribekraniets hål visar däremot att det har burits som en amulett, precis som Sigtuna- och Solbergablecken och, som ska ses nedan, Fakenhamblecket.²

En annan möjlig läsning av **burins** är genitiv av participet *borinn*, 'boren/född' med samma ursprung som ovan. En klar parallell till en sådan användning av participet finns på runstenen Uppland 326 (Wessén och Jansson 1946: 52–56):

² Bennike (2004: 59) påpekar att hålet inte visar upp någon slitning som skulle tyda på att föremålet har varit hängande i ett snöre runt halsen under längre tid. Samtidigt menar hon att detta inte utesluter att det ändå kan ha varit fäst i ett snöre. Ribekraniet hittades bland lämningar efter en marknadsplats som tillfälligt övergavs och täcktes av kodynga. Det är därför mycket möjligt att det aldrig blev sålt och använt.

hulmkir auk sikruþr þair ristu stina þisi eftir suin sun sin sibburin
 Holmgærðr ok Sigrøðr þæir ræistu stæina þessi eftir Svæin, sun sinn siðborinn
 'Holmgård och Sigröd de reste dessa stenar efter Sven, sin son, sent född.'

I så fall bör **burin** ses som en substantivisk användning av participet, 'den nyföddes'. Jämför substantivet *barn* med samma etymologiska ursprung. Att perfekt particip kunde användas substantiviskt finns det otaliga exempel på i det ur- och fornnordiska run- och textmaterialet. Flera dvärgnamn är konstruerade på detta sätt, t.ex. *Dvállinn* 'den dväljande', *Dáinn* 'den döde' och *Fundinn* 'den funne' (von See et al. 2019: 140–164). Intressant här är namnet *Fundinn*, då detta även återfinns som binamn i runinskrifter, t.ex. **kilauk uk funtin litu risa stin** (U1176). Enligt Junger och Svärdström (1970: 273) syftade det ursprungligen på att personen var ett hittebarn.

Samtidigt har jag inte funnit något annat belägg på just *borinn* 'nyfödd' använt substantiviskt i runmaterialet. Däremot finns dvärgnamnet *Burinn* i Eddalitteraturens dvärgförteckningar (se nedan), avlett av en av de förra betydelseerna (alltså 'den burne' eller 'den borne'). *Burinn* skulle då alternativt, likt Nielsens (1980) *Burr*, kunna vara namnet på den som skulle beskyddas. Att personen som skulle beskyddas nämns vid namn finns det också klara paralleller till i Kvinnebyamulettens **hir-risti k þir birg bufi** 'här ristar jag dig hjälp, Bufi' och Solbergablecket 1:s **kristr auk santa maria biarki þir oluf** 'Kristus och Sankta Maria hjälpe dig Olof' (Pereswetoff-Morath 2017: 146). Läser man **burins** som genitiv av egenamnet *Burinn* blir substantivet *hiðlp* i så fall huvudord och *Burins* efterställt genitivattribut. Återigen kan *hiðlp* tolkas som apposition till de tre gudanamnen, alltså 'Ulv och Oden och Högtyr, Burins hjälp'.

uiþr tolkar Stoklund (1996: 205–206) och hennes föregångare som prepositionen *viðr* 'mot'. *Viðr* styrde dativ och de följande nominalfraserna står i dativ. Prepositionen passar även in på föremålets funktion som skyddsamulett och har tydliga paralleller i Högstenableckets (Vg 216) *galanda viðr*, *gangla viðr*, *rīðanda viðr*, etc. 'mot den galande, mot den irrande, mot den ridande', Bryggens runstav NB 257 (se nedan) och Canterburybesvärjelsens (E DR 419) *viðr aðravari* 'mot ådervar'. Grønvik (1999: 110) påpekar dock att ordet slutar med ett palatalt ändelse-*r* (ʀ), vilket skulle vara unikt i runmaterialet. *R*-et i *viðr* tillhör roten och borde därför skrivas med runan *R* (ʀ). Istället för *viðr* föreslår Grønvik en sidoform av verbet *vinna* i 3SG, *vinnr* > *viðr* med betydelsen 'bekämpa'. Med denna betydelse tar *vinna* dativobjekt (tex. *Völundarkviða* 41: *ek vætr hánom vinna kunnak* 'jag hade inte kraft att motstå honom'). I så fall måste (*e*)s vara en relativpartikel, alltså 'som bekämpar...'. Mot

Grønviks analys kan det först invändas att formen *viðr* 'bekämpar' inte heller finns i runmaterialet. Det finns alltså inte något direkt stöd för den alternativa analysen heller. Däremot finns det indirekta stöd för prepositionsanalysen. Prepositionerna *yfir* och *undir* skrevs med palatalt *ʀ* (ʁ) i runmaterialet och dessa är bildade på samma sätt som *viðr*, nämligen rot + komparativt suffix (SAOB: 'vid', 'under'; jfr även tyskans *wider*, *über*, *unter*). Exempel på detta kan ses i utdraget från Kvinnebyamuletten ovan.

Accepterar man analysen av **uiþr** som prepositionen *viðr* och runorna 27–32 som *burin* (e)s kan *viðr* fungera som ett prepositionsobjekt till *burin* d.v.s. *Ūlfʀ auk Ōdinn auk Hō-Týr, hiālp burin (e)s viðr...* 'Ulv och Oden och Högtyr, hjälpen är buren mot ...'. Med den alternativa läsningen av **burins** som *Burins* blir *viðr* istället prepositionsattribut till *hiālp*, 'Burins hjälp mot ...'. Båda alternativ ger mer sammanhängande läsningar än de som har föreslagits tidigare.

3 Runorna 37–63

Huvudpoängen med denna artikel är runföljden som kommer direkt efter **uiþr**, nämligen **þ*IM?NI*RPi**. De flesta forskarna (Moltke 1973, Nielsen 1980, 1983, Mørup 1989, Stoklund 1996, 2003, 2004 och Grønvik 1999) har sett detta som **þ*IM* NI*RPi**, alltså *þæi-ma værk-i* ('denna-DAT värk-DAT' eller 'dessa-DAT.PL: värk-DAT ...' (Nielsen 1980, 1983)). Förmodligen har de letts av Canterburybesvärjelsens *viðr aðravar* 'mot ådervar'. Ett uppenbart problem med analysen är naturligtvis att det är oklart vilken värk som åsyftas. *Penni*, etc. var ett utpräglat demonstrativpronomen, bildat av *þen* plus de förstärkande suffixen *-si* och *-a*. Det bildades för att ersätta *þen* när detta utvecklade en anaforisk funktion (Wessén 1965: 53). I runmaterialet förekommer *þenni*, etc. typiskt i formuleringar som *ræisti stæin þansi*, *risti runar þasi*, syftandes på ett objekt som kunde tydligt identifieras ur sammanhanget, på platsen. Vidare var det typiskt efterställt. Dessa förhållanden talar emot att läsa runföljden som *þæima værki*. Kabell (1978: 43), slutligen, läser runföljden som **þaim a uiarki þæim q værk-i** 'den.DAT vid verket-DAT'. Detta kan, som Grønvik (1999: 108) och Stoklund (1996: 204) påpekar, inte stämma, då prepositionen *q(n)* skulle ha skrivits med ett nasalt *a* (ʁ), så som görs på Stentofstenen (**HFXMʝTNNʁ hagestumr hængist-umr** 'hingst-DAT.PL'; Antonsen 2002: 203).

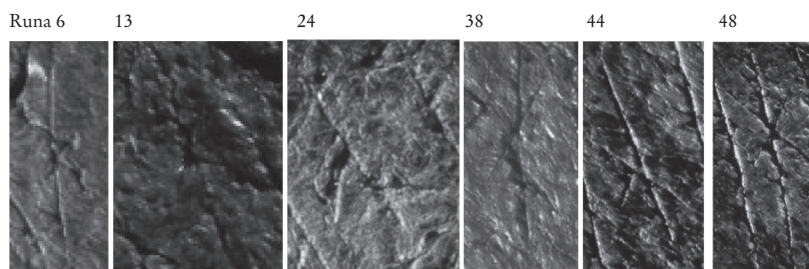
Det största problemet för de tidigare analyserna ligger dock i runa 41. Standardläsningen är att det rör sig om en *-runa. Moltke (anteckningar

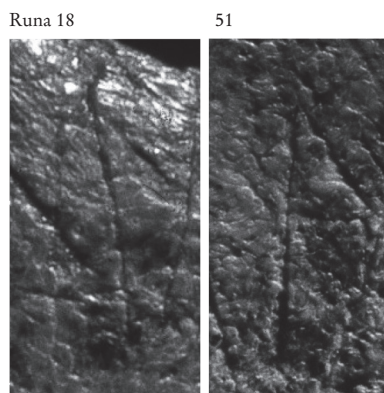
Figur 3. Runa 41.

25/7 1973) och Stoklund (2004: 29) påpekar dock att bistavarna korsar varandra på samma höjd som den föregående $\mathfrak{M}$ -runans bistavar. Vidare slutar båda bistavarna kort där ovanför. I själva verket är runa 41, som Stoklund (2004: 29) påpekar mycket lik i form och proportioner runa 18, vilket är en $\uparrow$ -runa (se Figur 3). Efter att ha studerat runan i digitalt mikroskop är jag övertygad om att det faktiskt rör sig om en $\uparrow$ - och inte en $\ast$ -runa.

Som man kan se på bilden ligger bistavarna alltför mycket i toppen av huvudstaven för att kunna läsas som bistavar till en $\ast$ -runa. Bistavarna korsar huvudstaven ganska exakt vid 3/4 av huvudstavens längd. Detta är på samma höjd som den föregående $\mathfrak{M}$ -runans bistavar korsar huvudstavarna, vilket, genom priming kan tänkas ha påverkat runristarens risting av den efterföljande $\uparrow$ -runan. Bistavarna av $\uparrow$:et korsar förövrigt varandra i höjd med den följande $\mathfrak{N}$ -runans topp. Alla andra $\ast$ -runors bistavar ligger i mitten av huvudstaven eller t.o.m. under mitten (runorna 24 och 44). Vidare är deras bistavar lika långa på den övre delen som den undre, formande kryss (se Figur 4).

Figur 4. *-runorna (fotograf Lennart Larsen, Nationalmuseet DK).

Figur 5. ↑-runorna (fotograf Lennart Larsen, Nationalmuseet DK).

De övriga ↑-runorna har också bistavar där åtminstone den ena korsar huvudstaven under dess topp (se Figur 5).

Man måste ta med i beräkningen att föremålet är ett litet benfragment (längd: 8,5 cm, bredd 4,5 till 6,0 cm) som sannolikt har hållits fast med ena handen medan den andra handen har ristat runorna med en kniv. Runorna är inte längre än 1 cm. Att bistavarna inte möts exakt vid huvudstavens topp och delvis löper över varandra är därför inte underligt. Detta kan man även se tydligt på den föregående M-runan. Även N- och R-runorna visar stor variation när det gäller var bistaven skär huvudstaven. Dock skär den alltid huvudstaven högre än vid mitten. Vidare sträcker sig bistavarna på N-runorna ofta förbi huvudstaven, precis som på runa 41 (se runorna 1, 20, 28 och 59).

Om man accepterar slutsatsen att runa 41 är en $\uparrow$ -runa blir runföljden istället $\mathfrak{D}^*\mathfrak{I}\mathfrak{M}\mathfrak{T}\mathfrak{N}\mathfrak{I}^*\mathfrak{R}\mathfrak{P}\mathfrak{I}$ vilket bildar de två orden $\mathfrak{p}^*\mathfrak{a}\mathfrak{i}\mathfrak{m}$ **tuirkunju buur** = *auk dværgynj-u Bōur* ('och dværgynja-DAT Bour.DAT'). Begreppet *dværgynja* finns redan belagt i det fornväst-nordiska ordet *dyrgja*. Med det föregående ordet nu läst som **tuirkunju** baseras alltså båda substantiven i samordningen på roten *dværg-*, står båda i dativ och bildar en allitererande och semiologisk enhet, *dværgi auk dværgynju*. Detta, i sin tur, har tydliga paralleller i Eddadiktningens *æsir ok ásynjur* m.fl. och ger ett mycket mer sammanhängande innehåll än *viðr þæima værki auk dværgynju*, där den första konjunkten är ett abstrakt och den andra ett animat substantiv. *Viðr þeim dværgi auk dværgynju Bōur* har även en klar motsvarighet i det ovan nämnda Högstenablecket med dess upprädnings av substantiviska particip med animat referens som amuletten ska bekämpa: *galanda viðr, gangla viðr, riðanda viðr*, etc. och i synnerhet runstaven N 257 från Bryggen (se nedan).

Stoklund (1996: 203, 2003, 2004: 31–32) läser runa 59 som $\mathfrak{t}$, vilket ger tolkningen **auk tuirk unin buur** = *auk dværg[R] unninn, Bōur[R]* 'och dvärgen[NOM] besegrad(NOM), Bour[NOM]'. Hon avvisar m.a.o. Grønviks (1999), Nielsens (1980, 1983) och Mørups (1989) läsningar av runa 59 som $\mathfrak{n}$. Förutom att detta skulle innebära att $\mathfrak{t}$:et hade fått en orimligt lång biruna (se Figur 1) påpekar Grønvik (1999: 110) att **tuirk** saknar palatalt nominativ-R ($\mathfrak{A}$), vilket vore högst anmärkningsvärt för en runskrift från början av 700-talet. Samma skulle gälla för det i detta fall maskulina namnet, vilket borde ha skrivits **buurR**, så som exempelvis görs på Vg 73: **karR auk kali reistu stin þensi** = *KarR auk Kali ræistu stæin þennsi*. Inskriftens övriga maskulina *a*-stammar har dock mycket riktigt -R (**ulfur**, **tiur**). Hennes motargument till att läsa runan 59 som ett $\mathfrak{n}$ är att den skulle få en bistav som korsar huvudstaven för långt ned och fortsätter uppåt på vänstra sidan. Detta argument kan inte försvaras, då samma fenomen kan observeras för runorna 9, 20 och 28. Vidare blir läsningen, oavsett vilken, osammanhängande: 'mot denna värk/den dvärgen och dvärgen besegrad, Bour'.

Kabell (1978) läser runa 59 som X (g) och hela runraden som *auk dværg-kunning bȳ ōr* 'avlägsna.IMP dvärgakungen.ACK bo.DAT ur', 'avlägsna dvärgakungen ur sitt bo'. En klar parallell här är Sigtunaamulettens **þursa trutin þursa dröttinn** 'tursarnas drott'. Som Stoklund (1996: 203–204), Grønvik (1999: 109) och Mørup (1989: 408–410) påpekar finns det dock

Figur 6. Runa 59.

flera problem med den analysen. Postpositionen *ör* borde ha skrivits med palatalt R (𐌺) då den stammar från urgermanskans **uz* (jfr Eggjastenens (N KJ101) 𐌺𐌹 *or* från 600-talet), och konsonantkombinationen *kg* borde ha dubbeltecknats eftersom konsonanterna hör till olika stavelser, likt 𐌺𐌹𐌿𐌸𐌹𐌸𐌹𐌺𐌹, och har olika ljudvärden. Slutligen finns det inget belägg för betydelsen 'avlägsna' hos verbet *auka* 'öka'. Att läsa runa 59 som ett urnordiskt X (g) är naturligtvis möjligt. Dock bestod det urnordiska X (g) av två lika långa stavar. På Ribekraniet är det tydligt att den från vänster till höger sluttande staven är kortare än den andra och fungerar som en biruna till denna. Även den längre stavens parallella riktning i förhållande till runa 58 talar för att den definitivt är en huvudstav (se Figur 6).

Min egen invändning till att läsa runraden som **tuirkunig** är att förledet borde stå i genitiv plural, alltså **tuirkakunig** *dværgakunning* 'dvärgakungen, dvärgarnas konung', likt **pursa trutin** *pursa dröttinn* 'tursarnas drott'.

Nielsen (1980: 277, 1983: 54) läser runraden som *auk dværggunn-in* 'och dvärgstrid-DAT' eller *auk dværgunn-in* 'och dvärgsvärd-DAT' föreslåendes sammansättningar utan stöd i vare sig run- eller textmaterialet.

Grønvik (1999: 109) påpekar vidare att *gunnr* 'strid' och det endast i skaldediktningen två gånger förekommande ordet *unnr* 'svärd' borde, som långstaviga *jō-* och *u-*stammar, ha genomgått *u*-apokope redan på 550-talet och kan alltså inte ha skrivits med dativ-*u* på 700-talet.³ Sammanfattningsvis är Grønviks (1999) *auk tuirkuniu buur* = *auk dværgyni-u Bōur* ('och dvärgynja-DAT Bour.DAT') tveklöst att föredra.

Som Grønvik (1999: 118–119) påpekar associerades dvärgar, likt svart-alver och tursar med sjukdomar (därav *dværgskott*, *nisseslott*, *alvskott* och *tussebett*). I den nordiska folktron ansågs dvärgar i synnerhet kunna suga ut livskraften ur kor och människor (Reichborn-Kjennerud 1934). Amuletten är således en besvärjelse mot sjukdomar vållade av dvärgar och dvärgynjor. På liknande sätt sejdar Solbergablecket 2, som också bars som amulett, den trehövdade och jordbetäckta tursen bort från en mans kvinna (Pereswetoff-Morath 2017: 157):

purs ik fa hin þrihufþa hin miramultika fran mans kunu han at saip
 þurs ik fā hinn þríhöfðaða, hinn meramuldiga, fránn manns kunu, hann at seiði

Ett annat exempel på bot- och hjälprunor som nämner både alver och tursar är en runstav från Bryggen från 1300-talet (N B257; Liestøl 1964: 41). Notera igen prepositionen *viðr*:

rist ek botrunar rist ek biab/rhrunar eainfal uip aluom tuiault uip
 rist ek bótrúnar rist ek biargrúnar einfalt viðr alfum tvifalt viðr
 trolom þreuaht uip þu
 trollum þrifalt viðr þu[rsum]
 'Jag ristar botrunor, jag ristar hjälprunor. En gång mot alver, två gånger mot troll, tre gånger mot tursar.'

Namnet *Bōur* kan associeras med dvärgar då det, som Grønvik (1999: 115) påpekar, verkar vara bildat med samma ändelse *-urr* som dvärgnamnen *Bifurr*, *Báfurr* och *Bómburr* etc. Ursprungligen kan ändelsen ha bildats av det urnordiska substantivet **warjar* 'vårdare'. Som stöd för detta antagande hänvisar Grønvik (1999: 117) till namnet *Véurr* i *Völuspá* 56, med den förmodliga etymologin *víða-warjar*; jfr Rökstenens *uia uari* 'viets vårdare'. Roten *bō* pekar också mot en dvärg på samma sätt som ordet *tomte* kan härledas till *tomt*. Båda bor vid människors bostäder och begreppet 'bovårdare' påminner starkt om begreppet *tomte*. Att *Bōur* kan ses som en feminin variant av *Bōurr* stöds av valkyrianamnet *Herfjotur*

³ Mørup (1989: 412) föreslår ett hapax legomenon **yn*, vilket han baserar på ett namn på en älva i *Pulur* med oklar betydelse men besläktat med tyskans *Wonne* 'glädje'. Som Grønvik (1999: 109) påpekar blir detta högst spekulativt.

(*Grímnismál* 36), av den maskulina *a*-stammen *herfjoturr* 'härfjätter', en beteckning på en förlamande skräck som drabbade de kämpande (von See et al. 2019: 1386).

Namnet *Bōur* leder oss tillbaka till sättet som man ska skyddas mot dvärgen och dvärgynjan, nämligen **hialb burin** 'buren hjälp', alternativt den som ska skyddas mot dem, *Burinn*. Intressant nog är **burin** även ett namn på en dvärg i de fornisländska dvärgförteckningarna (*Skáldskaparmál*: Þul Dverga 1^{III} (AM 748 I 4to)):

mvninn ok miðvitnir
blinviðr bvrinn
bymbvr nyi
biyör blayör
blainn ok norðri

Även om man skulle acceptera tolkningen **buri** som namnet *Būri* eller *Buri* leder det en tillbaka till dvärgförteckningarna. *Būri* eller *Buri* (det är oklart om namnet har lång eller kort vokal) är nämligen också ett namn på en dvärg och varianten *Buri* (med kort vokal) är möjligtvis en besläktad form till *Burinn* (*Völuspá* 13, *Hauksbók* (AM. 554, 4to)):

billingr bruni
billdr ok buri
fror fornbogi
freg ok loni

Burinn kommer som sagt från verbet *bera*. *Buri* kan i sin tur härledas till ett nomen agentis av *bera*, alltså 'bäraren, födaren, fostraren' (von See et al. 2019: 1509). *Būri*, slutligen, kan härledas till ett nomen agentis av verbet *búa* 'bo', alltså 'den boende' (de Vries 1962: 65). Även namnet *Burr* 'son' kan härledas till *bera* (urgerm. **buriz* 'den burne/borne'; de Vries 1962: 65). Enligt *Gylfaginning* 6 var *Burr* son till jätten *Būri/Buri* (huruvida jätten *Būri/Buri* är identisk med dvärgen med samma namn är oklart). Faktumet att *Būri/Buri* var far till *Burr*, som betydde 'den burne/borne', talar för att det förstnämnda namnet ska härledas till 'bäraren/födaren' snarare än 'den boende'.

Þaim är maskulinum singular dativ av pronomenet *sar/þan*. Till skillnad från *þenni*, etc. kunde *sar/þan* fungera anaforiskt och stod normalt sett då framför substantivet (Wessén 1965: 110). Uttrycket **þaim tuiarki** syftar alltså på en dvärg som på något sätt kan härledas ur inskriften. Till skillnad från uttrycket **þaima uiarki**, som vars syftning inte har kunnat fastställas, finns det ett uppenbart korrelerat i detta fall, nämligen **burin**. Hur ska då texten tolkas? Jag föreslår att ristaren har använt sig av dub-

beltydigheten av ordet **burin**. Oavsett om **burin** är participet *burinn* med betydelsen 'buren' eller egennamnet *Burinn*, avlett av participet *burinn* 'buren' eller *borinn* 'boren', kan det även tänkas syfta på dvärgen med samma namn. I den nordiska mytologin var det bekant så att dvärgar kunde fungera som personifikationer av abstrakta begrepp. Exempelvis representeras de olika väderstrecken av var sin dvärg, *Norðri*, *Suðri*, *Vestri* och *Austri*. Det är därför rimligt att anta att *Burinn* var en dvärg som antingen representerade något som man bar med sig ('den burne'; mer om detta nedan) eller var de (ny)föddas dvärg ('den borne').

Slutligen bör det sägas något om vokalkombinationen **ia** i **tuiarki** *dværgi*. Likt för ordet **uiarki** *værki* måste man anta att **ia** står för ett *æ* [ɛ], som ju uttalas mellan *a* och *i*. Substantivet *dværgR* har aldrig haft någon diftong. Av samma anledning ristar ristaren **tiur** för *Týr*. Likt *i* är *y* en främre vokal, men likt *u* är den även rundad. Detta skrivsätt är dock inte konsekvent. *Dværgynju* skrivs med **i** och inte med **ia** (**tuirkuniu**). Slutligen skrivs **paím** med **ai** och inte som väntat med **ei**. Dessa olika skrivsätt var dock inget ovanligt för övergångsinskrifter. Ribekraniets futhark saknar nämligen den urnordiska *e*-runan (M). Antonsen (2002: 306) visar för övrigt att monoftongeringen av diftongen *æi* redan hade börjat vid denna tid på det danska området. Tillsammans med förlusten av M-runan ledde detta till en osäkerhet hur monoftongen *æ* [ɛ] skulle skrivas i allmänhet. På Björketorpstenen från samma århundrade skrivs *æ* som **ai**: **haidrruno**

Figur 7. Fakenhamblecket (Norfolk County Council).

= *hædr-runō* ('klara runors'), *haidera* = *hædra* ('härtill') medan Stentofstenstenen från samma tid och med samma innehåll använder l- eller den äldre M-runan för æ: **hiderruno, hedera**.

Ett starkt stöd för att analysen som precis har presenterats är riktigt återfinns i det anglosaxiska run- och textmaterialet. 2015 fann man ett runbleck i närheten av Fakenham i Norfolk daterat till tidigast 750. Runblecket (Near Fakenham) är ca 2*3 cm och har ett hål likt det i Ribekraniet. På runblecket står det ristat på fornengelska **deadisdwerg** 'död är dvärgen' (Hines 2019) (se Figur 7).

Enligt Hines (2019: 39–40) har Fakenhamblecket burits som en skyddsamulett på samma sätt som Ribekraniet. I själva verket är det en del av en återkommande anglosaxisk besvärjelse mot dvärgar, vilka associerades med feber och konvulsioner, påminnande om den nordiska föreställningen om blodsugande dvärgar. I det anglosaxiska manuskriptet London British Library Harley 585 från 1000-talet finns en samling botemedel, kallad *Lacnunga*. Bland dessa finns tre olika besvärjelser mot sjukdomsdvärgen. Slående är att exakt samma formulering som föreslagits ovan används, nämligen *wið dweorg* 'mot dvärgen'. I två av besvärjelserna ska man rista in en magisk formel på armen samt åkalla två skyddshelgon (min översättning):

Writ ðis ondlang da earmas wiþ dweorb +T+WǼ gnid cyleðenigean on ealað,
 skriv detta längs de armar mot dvärg gnid skelört i öl
sanctus macutus sanctus uictorici.
 Sankt Machutus sankt Victoricus
 'Skriv detta längs armarna mot dvärgen +T+WǼ blanda skelört i öl, Sankt Machutus, Sankt Victoricus'

Detta påminner om åkallandet av de tre gudarna som hjälp mot åkomman på Ribekraniet. Att skriva formeln på armen påminner även om *Sigrdrífumáls* ristande av hjälprunor på handleden.

Den tredje *wið dweorg*-besvärjelsen är mer utförlig. Först ska man skriva namnen på de sju sovarna på sju oblater och låta en jungfru hänga dessa runt halsen som skyddsamuletter. Därefter beskrivs sjukdomsdvärgen. Jag återger här manuskriptet ordagrant med Hines (2019: 39) tolkning och min översättning av denna:

her com in/gangan, inspidenwiht hæf/de him his haman on handa / cwæð
 þæt þu his hæncgest wære / lege þe his teage an sweo/ran ongunnan him
 of þæm / lande liþan sona swa hy / of þæm lande coman, þa on/gunnan
 him þa liþu colian / þa com ingangan deores sweostar / þa geændade

heo 7 ðas swor / ðæt næfre þis ðæm adlegan derian / ne moste / ne þæm þe
þis galdor / begytan mihte. oððe þe þis / galdor ongalan cuþe. amen. fiað

’Här kommer en *inspiden*[?]-vätte gående in. Han hade sina tyglar i handen, sade att du var hans hingst, lade sina tyglar på din nacke. De började sedan lämna landet. Så snart de hade kommit bort från landet då började hans leder kallna. Då kom dvärgens syster gående in. Då ändade hon det och svor eder att aldrig skulle denne skada den sjuke, eller den som måtte bekomma denna galder eller den som sjunger denna galder. Amen. Låt det ske.’

Intressant med denna besvärjelse är för det första att dvärgen blir *buren* på den sjukas rygg med hjälp av tyglar som han lägger runt den sjukas hals. Skyddsamulettarna som bärs kring halsen kan ses som motmedel mot just detta. Detta talar för den första analysen jag föreslog av runraden **hialbburins** på Ribekraniet, *hiālb burin* (*e*)s, ’hjälpen är buren’. Ett annat intressant faktum med besvärjelsen är att dvärgen även har en kvinnlig motsvarighet. I det här fallet hjälper hon den sjuke *mot* dvärgen, men parallellen till Ribekraniets dvärg och dvärgynja är tydlig.

Det kan invändas att dessa dvärgbesvärjelser kommer från en kristen miljö och en annan kulturell sfär än 700-talets Jylland. Mot detta kan svaras att jutarna, vilka ingick i den anglosaxiska migrationen 200 år tidigare, kom just från Jylland och att även anglernas territorium sträckte sig upp till södra Jylland. Den skarpa kultur- och språkgränsen mellan de nord- och västgermanska stammarna skapades först efter den anglosaxiska utvandringen, kristnandet av saxarna, upprättandet av Danevirket och inflyttningen av slaviska stammar i området. Ribe grundades på 700-talet som Danmarks hamn mot väster och var del av en samling handelsstäder kring Nordsjön, där även engelska städer ingick (Feveille 2010). Även om dvärgbesvärjelserna i *Lacnunga* har kristna element i sig går kärnan med största sannolikhet tillbaka till en nordsjögermansk tradition (Hines 2019: 40). Likheten mellan Ribekraniet och Fakenhamblecket är för stor för att inte dra den slutsatsen. Att helgon och oblater senare fick ersätta asagudar och skyddsamuletter var en vanlig praktik. Samma sak skedde bl.a. med den andra Merseburgbesvärjelsen, där Wodan och Balder ersattes med Jesus i senare skandinaviska varianter (Bugge 1889: 283–287, 546–556).

Sammanfattningsvis blir hela runföljden därmed:

1	5	10	15	20		
ᚱᚢᚱᚱᚱ	*ᚱᚢᚱ	ᚱᚱᚢ	*ᚱᚢᚱ	ᚱᚱᚢᚱᚱ		
ulfaR	Auk	uᚱin	Auk	hutiur		
<i>Ūlf-^uR</i>	<i>auk</i>	<i>Öðinn</i>	<i>auk</i>	<i>Hö-TýR</i>		
Ulv-NOM	och	Oden.NOM	och	Högtyr.NOM		
25	30		35	40	45	
ᚱᚢᚱᚱ	ᚱᚱᚱᚢ	ᚱ	/ᚱᚱᚱᚢᚢᚱ	ᚱᚱᚱ	ᚱᚱᚱ	ᚱᚱᚱᚱᚱ
hialb	burin	s	/burins	uiᚱR	ᚱaim	tuiArki
<i>hiälp</i>	<i>burin</i>	<i>(e)s</i>	<i>/Burin-s</i>	<i>viðr</i>	<i>þæi-m</i>	<i>dværg-i</i>
hjälp.NOM	buren.FEM	är.3SG	/Burinn-GENmot	den-DAT	dvärg-DAT	
50	55	60				
*ᚱᚢᚱ	ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ	ᚱᚱᚱᚱ				
Auk	tuirkuniu	buur				
<i>auk</i>	<i>dværgyni-u</i>	<i>Böur</i>				
och	dværgynja-DAT	Bour.DAT				

’Ulv och Oden och Högtyr, hjälpen är buren/Burins hjälp mot den dvärgen [= Burinn] och dværgynjan Bour’

4 Sammanfattning

I denna artikel har jag argumenterat för en nyläsning av två runor på Ribekraniet, runa 31 som ᚢ och runa 41 som ᚢ. Detta har lett till en omtolkning av två ord i runinskriften, och som resultat en mer sammanhängande och logisk läsning av hela texten. Det har visats att Ribekraniet är en skyddsamulett som ska bäras mot inte bara dværgynjan Bour utan även mot dvärgen Burinn.

Litteratur

- Andersen, Harry (1981): ”Er Hótýr et Odins-navn?” *Sønderjysk Månedsskrift* 57, 21–23.
 Antonsen, Elmer H. (2002): *Runes and Germanic Linguistics*, Mouton de Gruyter, Berlin.

- Benner Larsen, Erik (2004): "The Ribe skull fragment – Toolmarks and surface textures". Mogens Bencard, Aino Kann Rasmussen & Helge Brinch Madsen (utg.), *Ribe Excavations 1970–76*, bd 5, Aarhus University Press, Aarhus, s. 43–52.
- Bennike, Pia (2004): "The human remains". Mogens Bencard, Aino Kann Rasmussen & Helge Brinch Madsen (utg.), *Ribe Excavations 1970–76*, bd 5, Aarhus University Press, Aarhus, s. 53–60.
- Bugge, Sophus (1889): *Studier over de nordiske gude- og heltesagns oprindelse.*: A. Cammermeyer, Christiania.
- Feville, Claus (2010): "Ribe opstår 700–865". Søren Bitsch Christensen (utg.), *Ribe Bys Historie* bd 1, Dansk Center for Byhistorie och Esbjerg Kommune, s. 26–38.
- Grønvik, Ottar (1999): "Runeinnskriften fra Ribe". *Arkiv för nordisk filologi*, 114, s. 103–127.
- Hines, John (2019): "Practical Runic Literacy in the Late Anglo-Saxon Period: Inscriptions on Lead Sheet". Ursula Lenker & Lucia Kornexl (utg.), *Anglo-Saxon Micro-Texts*, De Gruyter, Berlin. s. 29–60.
- Jungner, Hugo och Elisabeth Svärdström (1970): *Västergötlands runinskrifter*, Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Kabell, Aage (1978): "Die Inschrift auf dem Schädelfragment aus Ribe". *Arkiv för nordisk filologi* 93, s. 38–47.
- Liestøl, Aslak (1964): "Runer frå Bryggen". *Viking* 17, s. 5–54.
- Marold, Edith (2003): "Die drei Götter auf dem Schädelfragment von Ribe". Edith Marold (utg.), *Runica – Germanica – Mediaevalia*, De Gruyter, Berlin, s. 403–417.
- Moltke, Erik (1973): "Et makabert rune-brev". *Sønderjysk Månedsskrift* 49, s. 377–389.
- Mørup, Poul Erik (1989): "Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe". *Fra Ribe Amt* 24, s. 408–14.
- Nielsen, Niels Åge (1980): "Var Ribe runeskal en amulet?". *Sønderjysk Månedsskrift* 56, s. 276–280.
- Nielsen, Niels Åge (1983): *Danske Runeindskrifter: Et udvalg med kommentarer*, Hernovs Forlag, København.
- Pereswetoff-Morath, Sofia (2017): *Vikingatida Runbleck*, Uppsala Universitet, Uppsala.
- Reichborn-Kjennerud, Ingjald (1934): "Den gamle dvergtro". *Studia Germanica tillägnade Ernst Albin Kock den 6 december 1934*, Gleerup, Lund, s. 278–288.
- Stoklund, Marie (1996): "The Ribe cranium inscription and the Scandinavian transition to the younger reduced futhork". *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45, s. 199–209.
- Stoklund, Marie (2003): "Ribe, runologisches". *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 24, De Gruyter, Berlin, s. 554–555.
- Stoklund, Maria (2004): "The runic inscriptions on the Ribe skull fragment". Mogens Bencard, Aino Kann Rasmussen & Helge Brinch Madsen (utg.): *Ribe Excavations 1970–76*, bd 5, Aarhus University Press, Aarhus, s. 27–42.
- Søvsø, Morten (2013): "Om dateringen av Ribe runehjerneskalen". *Futhork* 4, s. 173–176.

- Vries, Jan de (1962): *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, E.J. Brill, Leiden.
- Von See, Klaus, Beatrice La Farge och Katja Schulz (2019): *Kommentar zu den Liedern der Edda*, bd 1, Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- Von See, Klaus, Beatrice La Farge och Katja Schulz (2006): *Kommentar zu den Liedern der Edda*, bd 5, Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- Wessén, Elias (1965): *Svensk språkhistoria III: Grundlinjer till en historisk syntax*, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Wessén, Elias och Sven B. Jansson (1946): *Upplands runinskrifter*, bd 2, Almqvist & Wiksell, Uppsala.